

OD ATENTATA DO ULTIMATA

(OB PETDESETLETNICI)

JURIJ MUSIC

Letos je preteklo petdeset let od začetka prve svetovne vojne, v katero je bil zapleten tudi naš narod, ker je bil takrat v sklopu bivše avstro-ogrske monarhije. V tej vojni se je zadnjikrat v svoji težki zgodovini moral boriti proti svoji volji pod zastavami z dvo-glavim orlom in pretrpeti velike izkušnje in žrtve na raznih frontah in v zaledju, a njegovo ozemlje je postalo po vstopu Italije v vojno ob Soči tudi bojišče.

Preludij te vojne se lahko deli na dva dela, in sicer na obdobje od sarajevskega atentata 28. junija do predaje ultimata Srbiji 23. julija in na obdobje od tega datuma do vstopa Anglije v vojno 5. avgusta, ko je avstro-srbska vojna prerasla v svetovno vojno.

Glede odgovornosti za to vojno obstoji ogromna literatura, uradna, znanstvena in memoarska. Težko je ugotoviti objektivne činitelje v tej literaturi, ker so celo uradne izdaje vojskujočih se držav (razne žolte, rdeče, črne itd. knjige) pisane subjektivno. Oba nasprotna si tabora sta se namreč tudila, da bi se osvobodila te odgovornosti, oziroma da bi jo zvalila drug na drugega. Posebno Nemčija se je trudila, da bi zavrnila odgovornost za vojno, ker je bila po členu 231 diktata v Versaillesu prisiljena priznati svojo odgovornost za vso škodo in izgube, ki so jih pretrpeli zmagovalci v tej vojni. Izven dvoma je, da so osnovne vzroke za to vojno predstavljala globoka nasprotja med takratnimi velesilami Anglijo, Francijo, Rusijo, Nemčijo, Avstrijo in Italijo, ki so izhajala iz ekonomskih vzrokov, kolonialnih aspiracij in iz boja za svetovna tržišča. Zato je nastala tudi delitev velesil na dva nasprotujoča si bloka: Trojna zveza — Trojni sporazum. Vzroke za to vojno so iskali tudi v raznih pojavih, kakor na primer v težnji Anglije, da obdrži svojo svetovno dominacijo, v francoskem revanšizmu zaradi Alzacije-Lorene, v poskusu Rusije, da bi osvojila s svetovno vojno Carigrad in morske ožine, pa tudi da bi rešila tako svoje notranje probleme, v avstro-ogrski agresiji proti Srbiji, da bi se na ta način dosegla rešitev jugoslovenskega problema v avstrijskem smislu, v nemškem prodiranju na svetovna tržišča, v tekmovanju v oborožitvi itd. Vendar so bila vsa ta več ali manj točna dejstva samo sekundarnega pomena, komponente oziroma posledice glavnega vzroka, ki je bil v imperialističnih nasprotjih evropskih velesil. Teh dejstev nikakor ne bi bilo treba podcenjevati, ker so ravno ta v kritičnih dnevih konec julija in začetek

avgusta znatno prispevala, da se je avstro-srbski spor razširil v svetovno vojno.

Analiza vzrokov za avstrijsko-srbski konflikt bi predstavljala poglavje zase in moj namen ni, da bi se na tej analizi kaj posebej zadrževal, ker so vzroki tega konflikta nam Slovincem dobro znani. Ta konflikt datira od leta 1903 in se je vse bolj zaostroval, tako da smo bili na pragu vojne že marca 1909 (kriza po aneksiji Bosne-Hercegovine), ter potem julija in oktobra 1913 (po obeh balkanskih vojnah), ker je monarhija že takrat hotela obračunati s Srbijo. Meseca julija 1905 je Nemčija zadržala monarhijo od vojne proti Srbiji, a marca 1909 in oktobra 1913 do vojne ni prišlo zaradi popuščanja Srbije. To digresijo navajam zaradi tega, ker julija 1914 Nemčija tega ni več storila, ampak je, kakor bomo videli, monarhijo še celo ohrabrila za to vojno.

V tem svojem članku bom podal samo to, kar se je zgodilo pomembnega od atentata do ultimata Srbiji, v katerem se zrcali odločitev odgovornih faktorjev monarhije, da se eliminira Srbija kot polit. faktor na Balkanu in prisili v polit. odvisnost od monarhije.

Za sarajevski atentat so odgovorni avstrijski vladajoči krogi takoj od samega začetka obdolžili Srbijo in se odločili, »da jo eliminirajo kot politični faktor na Balkanu... ker bo mir tako dolgo ogrožen, dokler bo ostalo nekaznovano leglo zločinske agitacije v Beogradu«. Grof Berchtold, bojeviti in nesposobni avstrijski minister zunanjih zadev, se ne zadovolji samo s tem, da označi Beograd kot center, ki je poslal atentatorje, temveč sporoči grofu Tiszi, ogrskemu predsedniku vlade, svoj namen, »da bo sarajevski zločin izkoristil kot povod za definitivno ureditev odnosov s Srbijo«. General Potiorek, takratni poglavar Bosne-Hercegovine, je pa menil, »da bi mogla samo energična akcija na področju zunanje politike vzpostaviti v Bosni in Hercegovini red in tako tam normalizirati razmere«. Načelnik generalštaba avstrijske vojske, general pehote Conrad von Hötzendorf, je bil seveda tudi za to, da se takoj začne z vojno akcijo proti Srbiji, saj je to že prej nekolikokrat zahteval. Njegov vodilni motiv je bil, da je treba anektirati Srbijo, ki jo je imel za agresivnega in zakletega sovražnika monarhije, in ki bi jo bilo treba uničiti v boju za njen obstanek. Ni se strašil niti pred rizikom svetovne vojne, ki bi se mogla razviti iz vojne akcije proti Srbiji.

Berchtold in Conrad sta bila glavna zagovornika takojšnje vojne akcije proti Srbiji, a sekundirali so jima Ballplatz (avstrijsko ministrstvo zunanjih zadev) in generaliteta z generalštabom na čelu. Franc Jožef je okleval, Bal se je odgovornosti za tako vojno, v kateri bi se mogla proti Avstriji vzdigniti Rusija, a eventualno tudi Italija in Romunija. 84-letni starček ni več mogel obvladati situacije in dal je svobodo akcije Berchtoldu in Conradu. Grof Tisza, ogrski ministrski predsednik, je pa zavzel takoj od začetka negativno stališče. Njemu kot Madžaru ni konveniralo povečanje slovanskega življa v monarhiji, ker bi se na ta način oslabil položaj Ogrov. Bal se je vtisa, ki bi ga izzval napad na Srbijo v ostalem svetu, ako se odgovornost uradne Srbije za atentat ne bi mogla dokazati. Razen tega ni imel zaupanja v absolutno zanesljivost Trojne zveze (Nemčija, Avstrija in Italija), kar vse je po njegovem mnenju zahtevalo potrebno opreznost. Odnosi z Romunijo so bili oslabljeni, Bolgarija pa je bila po dveh balkanskih vojnah popolnoma izčrpana. Po njegovem mnenju je bil trenutek slabo izbran in teren slabo pripravljen. Narodi heterogene monarhije so bili več ali manj indiferentni, a dober del slovanskih narodov — predvsem inteligenca — je simpatiziral s Srbijo in Rusijo. Vladajoči krogi monarhije niso niti pomislili na to, da bi bilo treba konsultirati svoje narode, oziroma so se iz razumljivih razlogov temu upirali.

Berchtold je predvsem hotel, da si zagotovi podporo Nemčije, da bi na ta način mogel za svoje stališče pridobiti cesarja in ogrskega ministrskega predsednika in da bi mogel definitivno odrediti smer svoje diplomatske akcije. S tem pa je moral pohiteti glede na predvideni odhod nemškega cesarja Viljema, ki se je tiste dni pripravljal na običajno križarjenje po Severnem morju.

Zaradi tega pošlje 5. julija v Berlin grofa Hoyosa, osebo svojega posebnega zaupanja, z memorandumom, ki so ga na Ballplatzu začeli snovati še pred atentatom in so ga po njem samo dokončali. Temu memorandumu je bilo priloženo lastnoročno pismo Franca Jožefa Viljemu. V njem je bila prikazana politična situacija, prilagojena že navedenemu stališču grofa Tisze. V njem je bila naglašena tudi zaskrbljenost zaradi razvoja politične situacije po obeh balkanskih vojnah, povečanje prestiža Srbije zaradi njenih zmag v teh vojnah, vse močnejše približevanje Romunije Rusiji, slabljenje Turčije, ki je nehala biti protiutež Rusiji in balkanskim državam. Nadalje je bila v memorandumu posebno naglašena želja Rusije in Francije za ustanovitev zveze balkanskih držav, s ka-

tero bi bila uničena »obstoječa vojna premoč Trojne zveze, spremenjen odnos evropskih velesil, in s premaknitvijo mejà od vzhoda na zahod ogrožena teritorialna integriteta monarhije«. Posebno se je naglašalo, da je neobhodno potreben sporazum z Bolgarijo, ker bi se na ta način onemogočilo Romuniji, da se uvrsti med sovražnike v primeru konflikta z Rusijo. Čeprav se tako široko zasnovani načrt ne bi mogel realizirati v kratkem obdobju, dogodek v Sarajevu »imperativno zahteva, da monarhija odločno raztrga mrežo, ki jo sovražnik namerava razplesti nad njeno glavo«.

V lastnoročnem pismu Franca Jožefa, v katerem so bile teze iz memorandumu še potencirane, se ne predlaga več samo izolacija in teritorialno zmanjšanje Srbije ter ustanovitev nove balkanske zveze pod okriljem Trojne zveze, kar bi seveda pomenilo »odstranitev Srbije z Balkana kot političnega faktorja«. Tako je Franc Jožef predlagal svojemu cesarskemu kolegu, naj se Srbiji zaradi sarajevskega atentata dá takšna kazen, ki bi bila enaka vazalstvu. Niti pismo niti memorandum nista imela podatkov o sodni preiskavi ob atentatu, ki je bila v teku.

Te dokumente, ki jih je prinesel v Berlin Hoyos, je predal Viljemu avstro-ogrski am-

Conrad von Hötzendorf

basador grof Szeczeny v Potsdamu. Brž ko jih je ta prebral, je izjavil, »da je treba predvideti resno evropsko komplikacijo«, obljubuje svojo pomoč in svetuje, »da se takoj lotijo akcije proti Srbiji«. Prinašalec teh dokumentov je pozneje takole opisal Viljemovo stališče: »Zadržanje Rusije bo na vsak način sovražno, ali on s tem računa že nekoliko let. Če bi iz tega nastala vojna med Avstrijo in Rusijo, smo lahko gotovi, da bo Nemčija stala na naši strani s svojo preizkušeno zavezniško zvestobo. Ali Rusija sedaj še ni pripravljena za vojno in dobro bo premislila, preden bo uporabila orožje, bo pa proti nam nahujskala ostale velesile Trojnega sporazuma (Francijo in Veliko Britanijo), ter podžgala ogenj na Balkanu.« Avstrijski ambasador je na koncu svojega poročila Ballplatzu takole rezimiral Viljemovo stališče: »Če smo se odločili za vojno akcijo proti Srbiji, bi obžaloval, če ne bi takoj izkoristili priložnost, ki je sedaj tako povoljna za nas.«

Po Szeczenyjevem odhodu je imel Viljem nekaj razgovorov z različnimi šefi svoje vojske in mornarice, ki jih je obvestil o avstro-srbskem sporu. Ob tej priliki je izjavil, »da ne verjame v razširjenje tega spora, ker se car ne bo solidariziral z ubijalci nadvojvode, in da zaradi tega ni treba podvzeti posebne mere opreznosti«. Po teh razgovorih je Viljem odpotoval na svoje križarjenje po Severnem morju in ukazal, naj ga obveščajo o poteku dogodkov.

Dne 6. julija sta imela Szeczeny in Hoyos še sestanek z nemškim kanclerjem von Bethman-Hollwegom. Le-tà je v imenu svojega suverena ponovil obljubljeno pomoč Nem-

čije, »kakršna koli bo naša odločitev«, kakor to navaja avstrijski ambasador v svojem poročilu, ter pristavil, »da njegov suveren želi takoj začeti z akcijo (te besede so podčrtane v originalu) proti Srbiji, ker je to najradikalnejša in najboljša solucija za rešitev naših težav na Balkanu. Kar se pa tiče mednarodne situacije, smatra sedanji čas za ugodnejši kakor kasnejši«. Glavna priča teh usodnih razgovorov, grof Hoyos, je pozneje takole sodil o teh razgovorih: »Smatram za svojo dolžnost izjaviti, da sva Szeczeny in jaz v Berlinu imela vtis, da so bili takrat nemški vladajoči krogi sporazumni z našo nameravano akcijo proti Srbiji, pri tem pa imeli predvideno tudi možnost svetovne vojne. Oni niso bili prisiljeni zavzeti tako stališče, temveč bi mogli svobodno odgovoriti z »ne«, ter nas na ta način odvrniti od vojne akcije proti Srbiji...«

Na ta način je avstrijski poziv na nemško pomoč popolnoma uspel. Šarlatan in grandoman v Potsdamu je držal takrat v svojih rokah ne samo usodo Avstrije in Srbije, temveč cele Evrope, toda kakor se iz prednjega vidi, je usmeril usodo k vojni. Hotel je zopet blefirati, ali to pot se je zmotil, ker je bila Rusija mnogo bolj pripravljena na vojno, kakor je to mislil, a dinastični obziri ruskega carja to pot niso mogli priti do takšne veljave kot prej, ker so sedaj bili ruski odgovorni faktorji in panslavistični krogi (posebno veliki knez Nikolaj Nikolajevič, Izvoliski, Sazonov in drugi) neomajno odločeni, da zaščitijo Srbijo pred avstrijsko agresijo.

Gotov si brezpogojne pomoči Wilhelmstrasse (sedež nemškega ministrstva zunanjih zadev), je Berchtold 7. julija sklical sejo avstro-ogrškega ministrskega sveta za skupne zadeve, na kateri so bili prisotni razen njega še avstrijski predsednik vlade grof Stürgkh, ogrski predsednik vlade grof Tisza, skupni minister financ Bilinski, skupni vojni minister general von Krobatin in načelnik generalštaba general Conrad von Hötzendorf. Na tej seji, ki je trajala ves dan, je bilo končno odločeno, da se Srbiji postavijo takšni pogoji, ki bodo zanjo nesprejemljivi, kar bi omogočilo radikalno rešitev tj. oboroženo akcijo. Vsi prisotni so glasovali za tako odločitev razen Tisze, ki je predložil, da je treba Srbiji postaviti sicer stroge pogoje, toda ne nesprejemljivih; da cilj vojne ne bi smel biti uničenje Srbije, temveč samo njeno zmanjšanje (da bi se onemogočila intervencija Rusije), ter da on kot ogrski ministrski predsednik ne more pristati na aneksijo niti enega dela Srbije. Tisza je popustil šele na popoldanski seji, na kateri je referiral načelnik generalštaba. Zapisnik o tej seji omenja, da je tudi on po

Cesar Viljem

tem referatu zavzel stališče, da je takojšnja oborožena akcija vendarle potrebna.

Naslednjega dne, 8. julija, piše Berchtold Tiszi v Budimpešto: »Tchirsky (ambasador Nemčije na Dunaju) je bil ravno sedaj pri meni. Rekel mi je, da je prejel iz Berlina telegram, v katerem ga je njegov suveren pooblastil za najenergičnejšo izjavo, da Berlin pričakuje akcijo monarhije proti Srbiji in da Nemčija ne bi mogla razumeti, če bi te povoljne prilike ne izkoristili«, in na koncu pisma: »Menim, da je poročilo g. Tchirskega tako daljnosežno, da bi moglo vplivati na Tvojo odločitev.« To pismeno uradno potrdilo Viljemove ustne obveze od 5. julija je še bolj utrdilo bojevitost Ballplatza. Z druge strani pa kaže na to, da Tisza še vedno ni bil popolnoma pridobljen za takšno akcijo proti Srbiji, kakršno sta si zamišljala Berchtold in Conrad.

Torej v teh usode polnih dneh sta ta dva avstrijska mogočnika odločila, potem ko sta si zagotovila biano menico Nemčije in Tiszov pristanek, da se izprovocira vojna s Srbijo s kratkoročnim ultimatom, in če ga ta ne bi sprejela, da se takoj objavi mobilizacija.

Šele 14. julija obvešča Berchtold cesarja, da se pripravlja ultimāt Srbiji in da sta s Tiszo odločila sklicati za 19. julij razširjen ministrski svet, na katerem naj bi se definitivno določil njegov tekst. Kakor je bilo predvideno, so tega dne na Ballplatzu dokončno določili tekst ultimata in odločili, da ga 23. julija predložijo cesarju v odobritev, ter da ga 23. julija ob 18. uri preda avstrijski poslanik v Beogradu z rokom 48 ur, tako da izteče 25. julija ob isti uri. Izvedelo se je namreč, da se bo zadržal predsednik francoske republike Poincaré v Petrogradu samo do 23. julija zvečer. Niso hoteli, da bi oba državna poglavarja v Petrogradu diskutirala o vsebini ultimata, ker bi to moglo povečati možnost vojne intervencije Rusije in Francije. V primeru zavrnitve ultimata po Srbiji, kar je bilo več kot gotovo, bi se objavila mobilizacija proti Srbiji ponoči od 25. na 26. julij. Tako je bila tega dne že vnaprej odločena vojna akcija proti Srbiji, ne glede na mednarodne zaplete, ki bi mogli nastopiti v zvezi s planirano vojno proti Srbiji.

Na tej seji se je Tisza ponovno izjavil proti vsaki aneksiji srbskega teritorija in dovolil, da se morejo izvršiti samo obmejne rektifikacije iz strateških razlogov ter predlagal, da se velesilam pošlje čimprej izjava, da se ne namerava anektirati niti en del Srbije. Prisotni so diskutirali o tem predlogu in Berchtold se je na koncu pridružil Tiszi, toda pod pogojem, da se Srbija z odstavitvijo tedanje dinastije, z vojno konvencijo

z monarhijo in z drugimi ukrepi prisili v politično odvisnost. To je Nemčija s svojo biankomenico odobrila in vnaprej podprla.

V končno redigiranem ultimatu se je zahtevalo: da srbska vlada na prvi strani svojega »Službenega lista« objavi svojo izjavo, v kateri naj obsodi propagando in zločinsko rovarjene proti monarhiji, a v svojem »Vojnem listu« izda posebno vojno zapoved v tem smislu, podpisano od kralja; razpusti- tev tajnih organizacij; odpust kompromitiranih oficirjev in uradnikov; da se dovoli sodelovanje avstrijskih organov v likvidaciji subverzivnega gibanja, usmerjenega proti integriteti monarhije; da se izvede sodna preiskava proti tistim članom zarote, ki žive na področju Srbije ter da po potrebi sodelujejo v tej preiskavi tudi organi, delegirani od avstrijske vlade itd. Za zadnji dve zahtevi je srbska vlada smatrala, da niso v skladu s suverenostjo Srbije ter jih v svojem odgovoru tudi ni v popolnosti sprejela.

V nemškem ministrstvu zunanjih zadev so sprejeli tekst tega ultimata šele 22. julija zvečer, čeprav se utemeljeno lahko predpostavi, da so tam njegove glavne točke zvedeli že mnogo prej. Interesantno je, da so se tam začeli že nekaj dni prej kazati znaki bolj treznega presojanja situacije. Tako je von Jagow, podsekretar za zunanje zadeve, svetoval Ballplatzu, naj se pred predajo ultimata objavi promemorija, v kateri naj bi se obrazložil avstrijski postopek s podatki, ki bi dokazali opravičenost avstrijskega stališča. Tudi je svetoval, naj bi obvestili italijansko vlado o avstrijskih ciljih in namenih

Graf Berchtold

ter se z njo sporazumeli. Ali Berchtold se je odločil, da do konca zadrži v strogi konspiraciji načrt svoje akcije proti Srbiji, zato je poslal to promemorijo drugim velesilam šele 25. julija — namenoma prepozno! Tudi nemški kancler je s posebno noto 21. in 22. julija poskušal v Petrogradu, Londonu in Parizu delovati pomirjevalno, med drugim, »da bi velesile morale poskusiti vse, da se konflikt poravnava med Dunajem in Beogradom«, in nadalje, »da želi Nemčija na vsak način lokalizacijo tega konflikta, ker bi mogla vsaka intervencija druge velesile imeti nedogledne posledice«. Ti ukrepi nemških odgovornih faktorjev potrjujejo domnevo, da takrat res niso računali na možnost ruske intervencije v avstroogrsko-srbskem konfliktu. To je tudi razvidno iz nekaterih prejšnjih izjav Viljema in njegovega kanclerja, da Rusija še ni gotova z reorganizacijo armade, da car ne bo stal na strani atentatorjev in podobno.

Znano je, da je takoj drugi dan po prejemu ultimata Srbija prosila pomoč od Rusije in da je isti dan ruski minister zunanjih zadev Sazonov srbskemu poslaniku v Petrogradu Spalajkoviću izjavil, da Rusija ne bo dopustila nobene agresije proti Srbiji, kar je isti dan potrdil tudi nemškemu ambasadorju v Petrogradu. Srbija je pa na to zagotovilo ruske pomoči že tri ure pred iztekom ultimata objavila mobilizacijo svoje armade (12 pehotnih in 1 konjeniške divizije), čeprav je sprejela skoraj vse zahteve avstrijskega ultimata. Odgovor nanj je predal avstrijskemu poslaniku v Beogradu Pašičev zastopnik Paču. Avstrija je pa nato še isti dan zvečer objavila delno mobilizacijo svoje armade, namenjene za »kazensko ekspedicijo« proti Srbiji. Mobilizirala je 7 armadnih zborov oziroma 22 pehotnih in 2 konjeniški diviziji, odrejenih za to akcijo ter tudi naš domači III. armadni zbor (Gradec), ki pa ni bil po-

Graf Tisza

slan proti Srbiji, temveč je ostal začasno v svojih mobilizacijskih mestih ter potem pozneje prepeljan v Galicijo. Čeprav to več ne spada v okvir tega članka, menim, da so tudi ti podatki potrebni, da bi se dobila zaokrožena podoba o poteku avstro-srbskega konflikta in ruske pomoči Srbiji.

Medtem je pa v obdobju med predajo ultimata in objavo mobilizacije srbske in dela avstrijske armade tudi že začela usodna diplomatska igra, obremenjena z vsemi v minulih desetletjih nakopičenimi nasprotji, ki je v zadnjih dneh julija in prvih dneh avgusta razširila avstro-srbski konflikt v svetovni požar. Usoda je hotela, da so v teh kritičnih dneh prevladali relativno maloštevilni faktorji, ki so hoteli vojno iz raznovrstnih razlogov; to sem že omenil.

Če se podrobneje analizirajo navedeni podatki, vidimo predvsem, da so avstrijski pristojni krogi, posebno Berchtold in Conrad, na vsak način hoteli vojno akcijo proti Srbiji, ne glede na riziko, da bi se ta akcija mogla spremeniti v svetovno vojno. Taka agresivna politika ni bila v skladu z vojnim potencialom nacionalno heterogene, preživele in za vojno na več frontah ne dovolj pripravljene monarhije.

Še večja od avstrijske pa je bila odgovornost nemških vodilnih krogov, posebno nemškega cesarja Viljema, ker je dal v svoji nadutosti in nepreudarnosti plein pouvoir (polnomočje) svojemu slabotnemu partnerju. Ta njegova obveza od 5. julija je bila usodepolna, ker je gotovo, da se monarhija brez te obveze ne bi upala nase prevzeti riziko vojne proti premočni Rusiji.

Na koncu bi še opozoril tudi na to, da je v Avstriji in Nemčiji pa tudi v Rusiji in Franciji takrat odločevalo samo nekaj ljudi o usodi svojih držav oziroma narodov. Nikjer se ni predhodno iskala soglasnost ljudstva, ki je teh nekaj ljudi gotovo tudi ne bi nikoli dobilo, posebno pa ne v monarhiji, v kateri so Slovani predstavljali skoraj polovico njenega prebivalstva. Tako je monarhija v tej zadnji svoji vojni tudi naš narod, kot že tolikokrat prej v naši temni preteklosti, povedla v boj proti mnogoštevilnim in premočnim svojim sovražnikom. To pot je predzadnji Habsburžan po tragičnem zgodovinskem naključju zahteval od naših fantov in mož, da se bore celo proti bratskim slovanskim narodom: Srbiji, Črni gori in Rusiji.

OPOMBE

Literatura: Camille Bloch, Les causes de la guerre mondiale, Paris 1933; Victor Margueritte, Les criminels, Paris 1925; Milan Zelenika, Prvi svetski rat, Beograd 1963.